

Kvalitatív társadalomkutatás és kulturális antropológia

Uwe Flick – Ernst von Kardorff – Ines Steinke, Hrsg.:
Qualitative Forschung. Ein Handbuch.
Reibek bei Hamburg: Rowohlt, 2003. 768 p.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő vaskos kézikönyvben egyetlen alkalommal sem fordul elő a kulturális antropológia kifejezés, s az etnográfia, etnológia terminusok sem tartoznak a leggyakrabban emlegetettek közé. Mégsem tudtam ezt az egyetemi oktatásra szánt könyvet más szempontból olvasni, mint a kulturális antropológia számára fontos módszertani művet. Azt gondolom, ez az alapállás nem tekinthető szakmai szűklátókörűségnek. S itt nem pusztán arról van szó, hogy a hazai antropológiai érdeklődés szempontjából minden olyan megközelítés figyelmet érdemel, amely kérdésfelvetésében és a tárgyalt módszertanban kapcsolódást mutat. Miután a kvalitatív társadalomkutatás a saját társadalom kontextusában vizsgálódik éppen úgy, ahogyan a formálódó (identitását kereső) magyarországi antropológia is teszi (nem tagadva a klasszikus etnológiai megközelítés relevanciáját), talán nem lényegtelen a két szemléletmód viszonyán kicsit eltöprengeni. Az antropológia és etnológia módszertani hasonlóságát és különbségeit tárgyaló érdeklődés szempontjából a két tárgyterület megnevezésére a szemléletmód kifejezés alkalmasabb fogalmi keretet kínál, mint a tudományág megjelölés alkalmazása. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a kvalitatív kutatás módszertani eszköztárában az antropológiában kialakított s azóta is meghatározó instrumentárium a jellegzetes. A téma első pillantásra esetleg létjogosultnak tűnő megközelítése alapján felvethető volna, hogy a kvalitatív kutatás az antropológiában nem egyéb, mint antropológiai szemléletű szociológia, és a különbség mindössze abban áll, hogy a kulturális idegenséget nemcsak a földrajzilag távol található kultúrákban, hanem saját életvilágunkban is tematizálja és interpretálja. A kvalitatív kutatás általam hozzáférhető összefoglalásai (lásd az irodalomjegyzéket) és a bemutatásra kerülő kézikönyv tanulmányozása egy ennél árnyaltabb kép kialakítását teszi lehetővé. A kvalitatív társadalomkutatás és a (saját társadalomban vizsgálódó) kulturális antropológia kapcsolatának felvetéséhez szükségesnek tűnik a vizsgálandó problematika, a módszertan, az elméleti előfeltevések valamelyest részletezőbb bemutatása.¹

A kvalitatív társadalomkutatás egy olyan, szaktudományos kereteket túllépő, értelmezői beállítódás, a társadalomtudományi gyakorlatban uralkodó kutatástechnikai eljárás, amely a mai angolszász tudományos életben igen jelentékeny szerepet tölt be. Kezdetei a 20. század elejéig nyúlnak vissza; ekkor egyértelműen a szociológiához és a pszichológiához kapcsolódott, az adott diszciplínakon belül olyan új látásmódot meghonosítva, amely az uralkodó tudományfelfogás nézőpontját elutasította. Az irányzat

karakteressé formálódásában az amerikai szociológiában az 1960-as években lejátszódó nagyszabású átalakulás játszotta a döntő szerepet. Az addig uralkodó parsonsi strukturális-funkcionalista paradigmát több irányból érte támadás (Alexander 1996). Ezek a kritikai irányzatok teremtették meg a kvalitatív társadalomkutatás elméleti-módszertani kereteit, s váltak együtt az európai (elsősorban a német) kutatások generálójává.

A kvalitatív társadalomkutatás aktualitása, jellegzetességei

A kvalitatív kutatások megerősödése abban az új tudományfelfogásban gyökerezik, amely tagadja a természettudományos elvek alapján elgondolt objektív tudomány kizárólagosságát. Az utóbbi két évtizedben a kvalitatív kutatások nagymérvű felfutásáról, reneszánszáról beszélhetünk. Mi teszi aktuálissá és vonzóvá a nagyon eltérő tudományágak képviselői számára a kvalitatív társadalomkutatást? Egyes teoretikusai szerint a kuhni értelemben vett *normal science* rangjára igényt tartó értelmezői beállítódásnak miben rejlik tehát a titka? Minden vonatkozó kézikönyv abban az attitűdben látja e jelenség magyarázatát, ahogyan a kvalitatív vizsgálatok a társadalmi jelenségek felé közelítenek. A számszerűsítésre törekvő, standardizált eljárásokkal dolgozó, ezáltal erősen objektivisták módszerekkel és normatív koncepciókkal szemben az érintettek szemszögéből (*native point of view*) való vizsgálódás az adott életvilág olyan dimenzióját tárja fel a kívülálló értelmező számára, amely révén arról mélyebb, közelebb, hitelesebb, minőségibb képet nyerhet. A kvalitatív társadalomkutatás legfőbb törekvése az életvilág belülről való leírása, a cselekvő emberek saját nézőpontjának feltárása. A kívülálló számára nem hozzáférhető jelentés-összefüggések, strukturális jellemzők megismerése révén az adott életvilágban élők implicit tudásának explicit feltárása a társadalmi valóság megismerésének olyan dimenziója, amelynek egyaránt van gyakorlati és elméleti nyeresége. A saját életvilág horizontjából észlelhető kulturális idegenség megragadása és értelmezése a társadalmi szereplők perspektívájából az antropológiai kutatás azon kiindulópontjához köthető, amely az émiikus kategóriákon keresztül véli megragadhatónak a másik kultúra értelem-összefüggéseit. De nem pusztán tudománytörténeti, elméleti-módszertani okok következménye a kvalitatív kutatások áttörése. A mai társadalmi jelenségek vizsgálatában azért is kaphat kiemelt szerepet ez a látásmód, mert az értékrendek és életmódok korábbi, merev keretei feloldódtak, s azok plurálissá válásának következtében a minket körülvevő világban egyre több sajátos életformát, életstílust, szubkulturális csoportot találunk. Az életvilágok pluralizálódása következtében a társadalomkutató egyre gyakrabban szembesül olyan társadalmi kontextusokkal, melyek teljesen újak számára, s melyek radikális újszerűsége deduktív metodológiával nem igazán érhető el. A kvalitatív kutatások nyitottsága és flexibilitása, a lokális életvilágok belülről történő, mikroszkopikus szemléletű megközelítésmódja lehetővé teszi a geertzi értelemben vett sűrű leírások előállítását.

A heterogén interdiszciplináris társadalomtudományi érdeklődés összefoglaló elnevezéseként felfogott kvalitatív társadalomkutatásnak vannak olyan alapelvei és jellegzetességei, amelyek minden idetartozó nézetre egyaránt érvényesek. A kvalitatív társadalomkutatás négy elméleti alaptételt tart kiemelt fontosságúnak. Az első azt mondja ki, hogy a társadalmi valóság úgy fogható fel, mint a társadalmi interakció során közösen konstituált jelentések és összefüggések eredménye. A második alapelv a társadalmi va-

lóság folyamatjellegét, reflexivitását és diszkurzivitását hangsúlyozza. A harmadik arra utal, hogy az objektív életfeltételek az életvilág szubjektív jelentései révén válnak relevánssá. A negyedik szerint az adatnyerési stratégiák maguk is kommunikatív, dialogikus jellegűek, s ennek következtében az elmélet- és típusképzés a kvalitatív kutatásban maga is a valóság társadalmi létrehozásának perspektivikus rekonstrukcióját eredményezi.

A kiterjedt szakirodalomban a kvalitatív társadalomkutatás a jellegzetességeit elsődlegesen a kvantitatív kutatásokkal való oppozícióban ragadja meg. Csak a fontosabb szempontokat említem.

A kvalitatív kutatások esetében mindig a vizsgálat tárgya határozza meg az alkalmazásra kerülő kutatási módszereket, és nem fordítva, ahogy az a kvantitatív kutatásokra jellemző. Ez a rugalmasság és nyitottság teszi lehetővé, hogy adekvát adatnyerési és -értelmezési eljárások kerüljenek kiválasztásra. A vizsgálat tárgyát nem alakítják egyedi változókká, hanem a mindennapi összefüggésrendszer komplexitásában és egészében közelítik meg. A kvalitatív kutatás mindig az érintettek nézőpontjából és a perspektívák sokféleségének szem előtt tartásával vizsgálja a tudást és az interakciót. A jelenségeket és eseményeket konkrét eseteken keresztül közelíti meg, azokat nem szakítja ki természetes kontextusukból. Az induktív megközelítésből következik az is, hogy a komplex összefüggések megértésére és nem magyarázatra törekszik. Minden kvalitatív kutatás esetében megfigyelhető, hogy itt az a szerep, amelyet a kutató személye a kutatási folyamatban játszik, reflektált tevékenység, tehát nem tudatosan kizárható zavaró elem. A kutatói szubjektivitás éppúgy alkotóeleme a kutatási folyamatnak, mint a kutatott szubjektív entitás. A kutató a vizsgálat során tudatosan reflexív viszonyt alakít ki saját viselkedésével, cselekedeteivel, érzelmi megnyilatkozásaival kapcsolatban, s számol azokkal, hogy ezek szerepet játszanak az adatok későbbi értelmezésében.

A kvalitatív társadalomkutatás történetének főbb szakaszai

A kvalitatív szemléletű vizsgálatok elsődlegesen az USA és a német nyelvterület tudományos életében váltak meghatározóvá. Az eltérő tudománytörténeti háttér következtében jelentős különbségek tapasztalhatók a felfogások és az alkalmazott módszerek tekintetében. Robert K. Denzin, aki az amerikai kvalitatív kutatás vezéralakja,² a kvalitatív társadalomkutatás amerikai történetében hét szakaszt lát elkülöníthetőnek (Denzin 1997:12–18). A kulturális idegenség megértésére irányuló törekvések antropológiai és szociológiai hagyománya jelenti Denzin szerint a kvalitatív kutatások kezdeteit. A 20. század kezdetétől a második világháborúig tartó időszakot a *hagyományos kutatás periódusának* nevezi, s fő képviselőiként az antropológiában Bronislaw Malinowski funkcionalista életművét, a szociológiában a chicagói iskola tevékenységét nevezi meg. A *modernista szakasz* az 1970-es évekig tart. Ez az időszak a kvalitatív kutatások formalizálásának, önálló irányultsággá alakulásának ideje, ekkor jelennek meg az irányzat első kézikönyvei. A harmadik szakasz megnevezésére Denzin Clifford Geertz *elmosódott műfajok* kifejezését kölcsönzi. Ez a nyolcvanas évek közepéig tartó periódus kutatásait jellemzi. Ebben az időszakban a kutatás tárgyának és metodikájának különböző elméleti modelljei és megértési módjai a meghatározók, amelyekből választani, sok esetben kombinálni tud a kutató, ami műfajkeveredéshez vezet. A szimbolikus interakcionizmus,

az etnometodológia, a fenomenológia, a szemiotika (és a hermeneutika) vagy a feminizmus jelentik azokat az alternatív paradigmákat, amelyek az elmosódott műfajok periódusának meghatározó irányultságai. A *Writing Culture* kötet megjelenésétől (1986) számítja Denzin a negyedik szakaszt, amit a *reprezentáció krízise* elnevezéssel jelöl. Az ismeretek ábrázolásának folyamata, a textualizáció kérdései válnak a kvalitatív társadalomkutatás alapvető meghatározóivá. A valóság részleges érvényű konstrukciójaként tételeződik ebben a periódusban a kvalitatív kutatás folyamata. Az 1990-es évek időszakát az *ötödik szakasznak* nevezi Denzin, s fő jellemzőjének azt tartja, hogy a narratívumok lépnek az elméletek helyébe. A nagy elbeszélés elveszti érvényességét, a posztstrukturalista elmélet itt is erősen érezteti hatását. A *hatodik mozzanat* a jelen időszaka, amelyet a posztexperimentális írásmód jellemez. A kvalitatív társadalomkutatás jövőbeli fejlődése képezi Denzin felfogásában a *hetedik szakaszt*.

A németországi kvalitatív kutatások más elvek mentén szerveződnek, s más hangsúlyokat mutatnak. Itt a 20. század kezdeti szakasza elsődlegesen Wundt pszichológiájában gyökerezik. Az igazi áttörés csak a hetvenes évekre tehető, mikor bekövetkezett az amerikai eredmények importja, ezek közül elsődlegesen a szimbolikus interakcionizmus meghonosítása emelhető ki. Ezt az időszakot az eljárás módokra való koncentráció periódusa követi, s a kutatási gyakorlat nagymérvű expanziója jellemzi. Szemben az amerikai kutatással, ahol a posztstrukturalista elmélet hatásaként nagyszabású viták zajlottak, a németországi kutatásokban ezek kevésbé kaptak hangsúlyt, sokkal inkább az adatnyerés érvényességének és általánosíthatóságának problematikája uralta a tudományos diskurzust. A nyolcvanas évek vége eredményes időszaka a németországi kvalitatív kutatásoknak. Ekkor született ugyanis két olyan kutatási módszer, amely nem az amerikai hagyományból kölcsönzött: a narratív interjú, amely Fritz Schütze nevéhez kötődik s az objektív hermeneutikának nevezett irányzat. Ezek a módszerek egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a németországi kutatásban, elsődlegesen az életrajzi kutatások keretében. A nyolcvanas évek végétől jelennek meg az első tankönyvek, bevezető jellegű tanulmányok (Lamnek 1988; 1989; Bohnsack 1993; Spöhring 1989).

A kvalitatív kutatás elmélete és módszerei

A kvalitatív kutatás átfogó kategória, s különböző kutatási perspektívákat foglal magában. Ezek a perspektívák az elméleti pozíció, az adatnyerési technikák és az adatok értelmezése alapján különíthetők el. Teoretikus alapelvek először a szimbolikus interakcionizmus hagyományában lelhetők fel. Ez az irányzat éppen úgy, mint a fenomenológiai szociológia, a szubjektív jelentések és az individuális értelemtulajdonítások iránt érdeklődött. Ezzel szemben az etnometodológia és a konstruktivizmus a fő hangsúlyt a mindennapi élet rutinjaira, a társadalmi valóság konstituálásának kérdéseire helyezte. A harmadik vonatkozási pontot a strukturalista és a pszichoanalitikus beállítódás jelenti, amelyek a latens társadalmi konfigurációk, illetve a tudatalatti pszichikai struktúrák és mechanizmusok vizsgálatát célozták meg. A három elméleti pozícióhoz eltérő kutatási célok és alkalmazott módszerek tartoznak. A szimbolikus interakcionizmus és a fenomenológia esetében a szubjektum nézőpontja áll az érdeklődés előterében. Az etnometodológia és a konstruktivizmus a társadalmi helyzetek, miliók létrehozási folyamatának

a leírását tekinti a legfontosabb szempontnak, míg a strukturalizmusnál és a pszichoanalízis esetében a cselekvés- és jelentés-létrehozó mélystruktúrák hermeneutikai rekonstrukciója a cél.

A szimbolikus interakcionalizmus és a fenomenológia az adatnyerési eljárás módok közül elsődlegesen a narratív interjú és a vezérfonal-interjú alkalmazza, s az interpretációs modellek közül a kvalitatív tartalomelemzést, a narratívák szekvenciaelemzését, valamint a hermeneutikus eljárás módokat részesíti előnyben. Ezek a vizsgálatok legtöbbször a mindennapi tudás elemzésében és a biográfiakutatásban realizálódnak. Az etnometodológia és a konstruktivizmus előszeretettel használja a részt vevő megfigyelés módszerét, de emellett a gyakran alkalmazott módszertani eljárások közé tartozik a csoportbeszélgetés, az interakciók megfigyelése és a dokumentumok kutatásba való bevonása is. Ezen említett irányzatok interpretációs módszerei közé a beszélgetésemelés és a diskurzusanalízis mellett a dokumentumok értelmezése tartozik. Ezeket az eljárásokat az életvilág-analízis során alkalmazzák, de a kritikai kultúraelemzés (*cultural studies*) vizsgálatai is ebbe az értelmezési tartományba sorolhatók. A strukturalista és pszichoanalitikus megközelítésmódok elsődlegesen interakciók megfigyelésére és szisztematikusan feljegyzésére, valamint fényképek és filmek elemzésére támaszkodnak. Az alkalmazásra kerülő értelmezési módszerek közül főképp az „objektív” hermeneutika, a mélyhermeneutika és a hermeneutikus tudásszociológia említhető. A két irányzat vizsgálatait főleg a családkutatás, az életrajzi és generációkutatás, valamint a társadalmi nemek vizsgálata (*gender studies*) területén végzi.

A kvalitatív kutatás igazi erőssége módszertani eszköztárának sokféleségében, annak kifinomultságában rejlik. Miután a társadalmi aktorok életvilágát lokális-szituatív dimenziójában kívánja leírni és elemezni, a szituációk sokféleségének megragadására alkalmas eljárás módokat kell alkalmaznia. A módszertani spektrum utóbbi évtizedekben megfigyelhető jelentékeny kiszélesedése, az eljárás módok finomodása egyaránt jellemzi az amerikai és német kvalitatív társadalomkutatást. Az egyes módszertani eljárások sohasem öncélúak, minden esetben meghatározott teoretikus megfontolások állnak hátterükben.

A kvalitatív kutatás mai lehetőségei, hazai recepciója

Ha túlzó is Denzinnek (1997) az a megállapítása, mely szerint a posztmodern végével a kvalitatív társadalomkutatás egy új tudományos spiritualizmus létrejöttéhez fog hozzájárulni, azoknak a kritikai észrevételeknek sem lett igazuk, melyek azt mondták, hogy itt pusztán egy konjunkturális felfutásról van szó.

A kvalitatív kutatás újabb elméleti törekvései, módszertani-kutatástechnikai újításai több ponton is kínálnak kapcsolódást a hazai antropológiához. A tematikus és metodológiai kompatibilitás az antropológiai és kvalitatív megközelítés esetében nem vitatható. A kvalitatív társadalomkutatás elméleti megfontolásai és kérdésfeltevései a saját társadalomban fellelhető kulturális idegenség antropológiai megközelítése során nagy fontossággal bírnak. De emellett azok az adatnyerési és -értelmezési eljárások is figyelmet érdemelnek, amelyek az utóbbi évtizedekben alakultak ki. A narratív interjú például olyan, ma már általánosan elterjedt kutatástechnika, amely Magyarországon csak igen szóróvá-

nyosan kerül alkalmazásra. S az elméleti-módszertani kapcsolódásokon túl is van egy vonatkozás, amely nagy jelentőségre tehet szert. A kvalitatív kutatások mai megjelenési formáiban egyre hangsúlyosabb szerepet kap a gyakorlati alkalmazhatóság. Elsődlegesen a szociális munkában, az oktatás bizonyos területein és az egészségügy praxisában van példa a kutatási eredmények gyakorlati hasznosítására. Ezek a példák a kutatási eredmények gyakorlati visszafordíthatóságának, felhasználhatóságának olyan aspektusát jelenthetik, amelyek erősíthetik a hazai antropológia mind ez ideig nem igazán hatékony alkalmazott antropológiai törekvéseit. Az akut társadalmi problémák kezelésében, a krízismenedzselés különböző formáiban az angolszász kvalitatív társadalomkutatás a gyakorlati alkalmazhatóság terén is bizonyította, hogy az ily módon szerzett ismeret nem pusztán teoretikus érvénnyel bír, hanem azok közvetlenül is visszafordíthatók a társadalmi problémák kezelése során.

Kérdés, hogy a kvalitatív kutatások magyarországi recepciója bekövetkezik-e egyáltalán. Az eddigi csekély hatás egyelőre a piackutatásban és a neveléstudományban mutatkozik. A magyarul az utóbbi években hozzáférhető művek a nemzetközi szakirodalomban periferiális jelentőségűek. A hazai recepció megítélésem szerint elsődlegesen annak függvénye, hogy a magyarországi szociológiában bekövetkező változások milyen irányba fordulnak.³

A meghatározó monográfiák magyarra fordítása, a kutatástechnikai újítások fordításgyűjteményekben való megjelenítése, az eredmények egyetemi oktatásban való hangsúlyosabb megjelenítése, a gyakorlati alkalmazhatóság szempontjainak figyelembevétele lehetnek azok a lépések, melyek révén az irányzat Magyarországon is meghonosodhat. A lehetőség az antropológiai kutatás számára is adott, de elképzelhető az is, hogy mint nem a szakterülethez kapcsolódó vizsgálati irány a kvalitatív társadalomkutatás eredményeit eleve kizárja tájékozódási pontjai közül. Magam úgy vélem, hogy a hazai antropológia törekvésében, melynek célja, hogy a társadalomtudományok között karakteres és jól azonosítható szerepet töltsön be, a kvalitatív társadalomtudományi módszerek és beállítódás alkalmazása nem az eljellegtelenedéshez, hanem éppen ellenkezőleg, a szélesebb szakmai közvélemény számára is világos és érdeklődésre számot tartó eredmények eléréséhez vezető eszköz lehet.⁴

JEGYZETEK

1. Miután elsődlegesen a kvalitatív kutatás átfogó bemutatására és az antropológiához való kapcsolódásának felvázolására törekszem, a könyv bemutatását nem tartalomjegyzékének bő ismertetésével véltem megoldhatónak, hanem a hangsúlyosabb kérdések részletesebb kiemelésével. Ennek következtében néhány vonatkozást nem érintek. Röviden itt térek ki a kézikönyv szerkezeti felépítésére, és utalok azokra a részekre, melyekkel nem tudtam részletesebben foglalkozni. A *Mi a kvalitatív kutatás* címet viselő bevezető fejezetet egy önálló tematikus blokk követi: *A Hogyan csináljunk kvalitatív kutatást – paradigmatis kutatási stílusok* című részben a kvalitatív kutatásban meghatározó szerepet játszó kutatók életművének részletező, összefoglaló bemutatását találjuk. Miután ezen szerzők tevékenysége az elméletek ismertetésekor újra előkerül, nem láttam szükségét erre külön kitérni. Anselm Straussnak, a *Grounded Theory* létrehozójának pályaképén túl olvashatunk Erving Goffmann, Harold Garfinkel, Paul Willis, Georges

Devereux, Clifford Geertz és Norman K. Denzin hozzájárulásáról a kvalitatív kutatáshoz. Az ezt követő nagyobb egység a kvalitatív kutatás elméleti kereteit veszi számba. Egyfelől önálló alfejezetet szentel az úgynevezett háttérelméleteknek: a fenomenológiai életvilág-elemzésnek, az etnometodológiának, a szimbolikus interakcionalizmusnak, a konstruktivizmusnak, valamint a társadalomtudományi hermeneutikának. A tárgyspecifikus kutatási programok és elméleti perspektívák keretében a kézikönyv a kvalitatív életrajzkutatás, a kvalitatív generációkutatás, az etnográfiai életvilág-analízis, a *cultural studies*, a *gender studies*, a szervezetek elemzése és az evaluációkutatás problémakörét részletezi önálló fejezetekben. *A kvalitatív kutatás metodológiája* címet viselő nagyobb egység – többek között – érinti a kutatási folyamat, a hipotézisek, az indukció-dedukció, az adatgyűjtési eljárások kiválasztásának problematikáját. *A kvalitatív módszerek és kutatási gyakorlat* blokkban – amely a könyv gerincét alkotja – önálló bemutatást kap a narratív interjú, a csoportbeszélgetés, az etnográfiai megfigyelési módszerek, a fényképek mint társadalomtudományi adatok, a film mint tapasztalati anyag, a beszélgetések transzkripciója, a narratív-életrajzi interjú analízise, a vezérfonal-interjú elemzése, a kvalitatív tartalomelemzés, a szövegelemzés a *Grounded Theory*ban, a kvalitatív adatok számítógépes elemzése, a dokumentumelemzés, az objektív-hermeneutika elemzési eljárása, a beszélgetéselemzés és a mélyhermeneutika. *A kvalitatív kutatás kontextusa* záró egységben olyan kérdések merülnek fel, amelyek az eddigi szakirodalomban nem kaptak kiemelt szerepet. Így szó esik a kutatásetikáról, a kvalitatív kutatás oktathatóságáról, alkalmazási lehetőségéről. Az egyes fejezeteket a kérdéskör legavatottabb szakértői készítették. Az igen nagy számban fellelhető angol és német nyelvű hasonló összefoglalások legkiemelkedőbb darabjává koncepciózus felépítettsége, kimunkált fejezetei teszik. Külön kiemelendő az intertextuális utalások kidolgozottsága és árnyaltsága, ami azonfelül, hogy az egyes fejezetek önállóan is megállják helyüket, lehetővé teszi használója számára a saját igényei szerinti olvasat előállítását.

2. Aki az elemzett kézikönyvek szerzője, szerkesztője, akiről az ismertett kézikönyvben önálló fejezet is szól egyben.
3. Érdekes, hogy a hazai szociológia objektivistá szemléletét kritizáló Léderer Pál (2002) argumentációjában a kvalitatív kutatások eredményei nem kapnak kiemelt szerepet, jóllehet a textualitás és narrativitás problematikája azokban is hangsúlyosan van jelen.
4. Figyelemre méltó ebből a szempontból a Zeitschrift für Ethnologie legutóbbi számában lezajlott vita James Clifford, a posztstrukturalista antropológia meghatározó személyisége és Paula G. Rubel között. Az egyik vádpont Cliffordék tevékenységével kapcsolatban az volt, hogy nagymértékben hozzájárultak az antropológiának a kritikai kultúratudományban (*cultural studies*) való feloldódásához (Rubel 2003:17–19; Clifford 2003:59–65).

IRODALOM

ALEXANDER, C. JEFFREY

1996 Szociológiaelmélet a II. világháború után. Budapest: Balassi.

BEHNKE, CORNELIA – MEUSER, MICHAEL

1999 Geschlechterforschung und qualitative Methoden. Opladen: Leske+Budrich.

BOHNSACK, RALF

1993 Rekonstruktive Sozialforschung: Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung. Opladen: Leske+Budrich.

BOHNSACK, RALF, HRSG.

1998 Biographieforschung und Kulturanalyse: transdisziplinäre Zugänge qualitativer Forschung. Opladen: Leske+Budrich.

BRÄHLER, ELMAR, HRSG.

1996 Quantitative Einzelfallanalysen und qualitative Verfahren. Gießen: Psychosozial-Verlag.

BRÖSEMEISTER, THOMAS

2000 Qualitative Forschung: ein Überblick. Wiesbaden: Westdt. Verlag.

CLIFFORD, JAMES

2003 Response to Paula Rubel. Zeitschrift für Ethnologie 128:59–65.

DENZIN, K. NORMAN

1992 Symbolic interactionism and cultural studies: the politics of interpretation. Oxford: Blackwell.

1994 Handbook of qualitative research. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publ.

1997 Interpretive ethnography: ethnographic practices for the 21st century. Thousand Oaks, Calif.: Sage.

DENZIN, K. NORMAN, ED.

1999a Strategies of qualitative inquiry. Thousand Oaks, Calif. – London: Sage.

1999b The landscape of qualitative research: theories and issues. Thousand Oaks, Calif. – London: Sage.

DENZIN, K. NORMAN – LINCOLN S. YVONNA

2002 The qualitative inquiry reader. Thousand Oaks, Calif. – London: Sage.

FLICK, UWE

2000 Qualitative Forschung: Theorie, Methoden, Anwendung in Psychologie und Sozialwissenschaften. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag.

GARZ, DETLEF, HRSG.

1991 Qualitativ-empirische Sozialforschung: Konzepte, Methoden, Analysen. Opladen: Westdt. Verlag.

GIRTLER, ROLAND

1992 Methoden der qualitativen Sozialforschung: Anleitung zur Feldarbeit. Wien: Böhlau.

HEINZE, THOMAS

1996 Qualitative Sozialforschung: Erfahrungen, Probleme und Perspektiven. Opladen: Westdt. Verlag.

HUBERMAN, A. MICHAEL – MILES, B. MATTHEW, ED.

2002 The qualitative researcher's companion. Thousand Oaks – London: Sage.

LAMNEK, Siegfried

1988 Qualitative Sozialforschung. 1. Methodologie. München: Psychologie Verlags Union.

1989 Qualitative Sozialforschung. 2. Methoden und Techniken. München: Psychologie Verlags Union.

LÉDERER PÁL

2002 *A szociológus, a módszerei, meg a szövege*. Budapest: Új Mandátum.

LUCIUS-HOENE, GABRIELE – DEPPERMANN, ARNULF

2002 *Rekonstruktion narrativer Identität: ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews*. Opladen: Leske+Budrich.

LUEGER, MANFRED

2000 *Grundlagen qualitativer Feldforschung: Methodologie, Organisierung, Materialanalyse*. Wien: WUV-Universitätsverlag.

MAYRING, PHILIPP

1990 *Einführung in die qualitative Sozialforschung: eine Anleitung zu qualitativem Denken*. München: Psychologie-Verlag.

PETZOLD, MATTHIAS

1997 *Elternschaft: Qualitative Forschung zur Familie*. Sankt Augustin: Gardez.

ROSENTHAL, GABRIELE

1995 *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt am Main: Campus.

RUBEL, G. PAULA

2003 *Travelling Cultures and Partial Fictions: Anthropological Metaphors for the New Millennium*. *Zeitschrift für Ethnologie* 128:3–24.

SPÖHRING, WALTER

1989 *Qualitative Sozialforschung*. Stuttgart: Teubner.

STRAUSS, L. ANSELM

1998 *Grundlagen qualitativer Sozialforschung: Datenanalyse und Theoriebildung in der empirischen soziologischen Forschung*. München: Fink.

WIEDEMANN, M. PETER

1986 *Erzählte Wirklichkeit: zur Theorie und Auswertung narrativer Interviews*. Weinheim: Psychologie-Verlags-Union.